УДК 343.9
DOI 10.36919/3041-1149(Print).8.2025.188-193

В. В. Науменко,
здобувач ступеня доктора філософії,
ПВНЗ «Європейський університет»
email: vnaym@ukr.net
ORCID 0009-0004-5444-195X

ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ, ВЧИНЕНИХ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто криміналістичну характеристику злочинів проти основ національної безпеки України, які вчиняються в умовах воєнного стану, спричиненого широкомасштабною збройною агресією рф. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості злочинів, спрямованих на підрив суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності та конституційного ладу України. Розкрито криміналістичну класифікацію цього виду злочинів за такими критеріями, як характер впливу (інформаційно-психологічні, фізично-деструктивні, організаційно-підривні), джерела фінансування, метод реалізації, рівень відкритості та іншими криміналістично значущими ознаками. Окреслено типові способи вчинення злочинів проти основ національної безпеки в сучасних умовах, зокрема використання інформаційно-комунікаційних технологій, агентурної мережі, конспірації, гібридної тактики. Окрему увагу приділено особі злочинця, у зв'язку із чим проаналізовано його типові професійні, соціально-поведінкові, мотиваційні характеристики, типові зв'язки та способи маскування. Встановлено, що більшість таких осіб мають спеціальні знання та навички приховування своєї протиправної діяльності, поєднуючи технічні, психологічні й організаційні засоби. Обґрунтовано значення криміналістичної характеристики як системного елементу методики розслідування, що забезпечує формування ефективних слідчих версій і виявлення доказів. Запропоновано підходи до вдосконалення криміналістичної класифікації та окремі рекомендації для підвищення ефективності виявлення, документування й розслідування злочинів у сфері національної безпеки України.

Ключові слова: *криміналістична класифікація, криміналістична характеристика, національна безпека, спосіб вчинення злочину, особа злочинця, методика розслідування.*

Постановка проблеми. З початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України забезпечення національної безпеки стало одним із найгостріших пріоритетів державної політики [2]. У цьому контексті особливої актуальності набуває подальше розроблення криміналістичної характеристики та методики розслідування як традиційних, так і порівняно нових складів злочинів, що посягають на основи національної безпеки, зокрема державної зради, шпигунства, диверсії, колабораційної діяльності, враховуючи сучасні виклики, зумовлені обстановкою їхнього вчинення, що якісно впливає на механізми підготовки до їхнього вчинення, способи безпосереднього вчинення та особливості механізмів слідоутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки в сучасних умовах збройної агресії проти України особливого значення набуває дослідження криміналістичної методики розслідування злочинів, що посягають на основи національної безпеки, особливо в контексті воєнного стану, то останні наукові праці правників висвітлюють ключові аспекти цієї проблематики, зокрема процесуального доказування, криміналістичної профілактики тощо, серед яких В. С. Андрєєва, О. В. Батюк, О. О. Новикова, І. І. Пацкан, А. О. Левицький тощо. Проте залишається потреба в адаптації криміналістичних методик розслідування злочинів проти основ національної безпеки України до умов воєнного стану поряд із удосконаленням процесуального доказування, розробкою ефективних заходів криміналістичної профілактики та гармонізацією національного законодавства з міжнародними стандартами.

Метою статті є висвітлення окремі питання криміналістичної характеристики злочинів проти основ національної безпеки, що вчиняються в особливих умовах воєнного стану, для визначення їхніх типових ознак і подальшого напрацювання рекомендацій щодо попередження та розслідування цієї категорії, особливо небезпечних злочинних діянь.

Виклад основного матеріалу. До злочинів, що посягають на основи національної безпеки України, належать, зокрема, як передбачені статтями 109–114-2 КК України, так і такими, що спрямовані на підрив суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності та конституційного ладу України, можна вважати, наприклад, злочинні діяння, визначені ст. 258-3, 260, 261 КК України. Нині під час воєнного стану, зумовленого захистом суверенітету України від військової агресії росії, всі ці злочини зазначаються особливим високим рівнем організованості, конспіративності, використанням сучасних інформаційних технологій і підтримкою з боку зовнішніх розвідувальних або терористичних структур.

Варто відмітити, що з урахуванням кримінально-правової характеристики, криміналістичних ознак і специфіки посягань, які правники виокремлюють на основі актуальної слідчої та судової практики, форми вчинення злочинів проти основ національної безпеки України можна класифікувати за рядом критеріїв з криміналістичного погляду. Зокрема, враховуючи характер і форму протиправного впливу, доцільно виокремити:

– інформаційно-психологічні, до яких належать, наприклад, пропаганда агресії, підривна діяльність у ЗМІ або соцмережах;

– фізично-деструктивні, серед яких диверсії, підриви об’єктів критичної інфраструктури;

– організаційно-підривні, зокрема створення незаконних формувань, координація диверсійних дій.

Взявши за класифікаційну основу характер джерел координації або фінансування злочинної діяльності, можна виокремити як ті злочини, які вчиняються з ініціативи / підтримки іноземних спецслужб або державних органів іноземної держави, так і ті, що вчиняються з власної ініціативи підозрюваних осіб, що є так званими «ідейними колаборантами».

Також аналіз слідчої практики свідчить, що за методом реалізації злочинного наміру, який обирають винні особи, можна класифікувати досліджувану категорію злочинів, які вчиняються: 1) із застосуванням електронно-обчислювальних технологій і засобів (зокрема, кібершпигунство, втручання в інформаційні системи тощо); 2) із використанням агентурних і фізичних ресурсів (вчинення вибухів, підпалів тощо); 3) із застосуванням комбінованих методів (наприклад, кібератаки в поєднанні з фізичним впливом на військові об’єкти або об’єкти критичної інфраструктури).

Залежно від рівня відкритості обраних для вчинення злочинів проти основ національної безпеки способів можна виокремити: ті, що мають відкритий характер (наприклад, публічні заклики до зміни конституційного ладу чи захоплення державної влади); ті, що носять замаскований характер (наприклад, протиправна передача даних під виглядом здійснення комерційної діяльності); ті, що характеризуються конспіративністю (наприклад, злочинна діяльність завербованих агентів, «сплячі осередки»).

Вважаємо, що наявність криміналістичної класифікації злочинів проти основ національної безпеки поряд із розробленням і правильним використання криміналістичної характеристики злочинів досліджуваної категорії впливатимуть на якість науково обґрунтованих і практично апробованих методичних рекомендацій щодо їхнього розслідування. Як наукова спільнота, так і слідча практика сходяться до єдиного бачення того, що криміналістична характеристика злочину є одним з найважливіших елементів криміналістичної методики, від правильного використання якої залежить ефективне розслідування. Власне, поділяємо думку А. А. Леоненка, що в методиці розслідування окремих видів злочинів криміналістична характеристика посідає чільне місце, відкриваючи перелік складових кожної окремої методики, оскільки основним її завданням є вибір правильного напряму й алгоритму подальшого перебігу розслідування, щоб воно було ефективним, а сама вона використовується під час висування слідчих версій, визначення напрямів розслідування, під час використання криміналістичних засобів і методів тощо [Леоненко А. А. *Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об’єктів власності* : дисертація на здобуття ступеня

доктора філософії за спеціальністю 081 – Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2024. 205, [31–32] с.

Так само й елементи криміналістичної характеристики злочинів проти основ національної безпеки України тісно пов'язані між собою, відображаючи типові закономірності вчинення таких посягань та утворюючи єдину взаємозалежну систему із іншими елементами криміналістичної методики їхнього розслідування. Зокрема, виявлення та відображення взаємозв'язків між такими окремими елементами, як спосіб вчинення, особа злочинця, знаряддя та засоби вчинення, обстановка та слідова картина тощо, є важливими для вдосконалення методик розслідування цих складних за природою вчинення злочинів, особливо в умовах воєнного стану.

Криміналістична характеристика дає змогу не лише описати типові риси злочинів, але й виступає важливим інформаційним інструментом у практичній діяльності слідчих і оперативних працівників, оскільки її дані застосовуються безпосередньо під час розслідування конкретних кримінальних проваджень: для побудови слідчих версій, визначення напрямів збору доказів, моделювання поведінки злочинця. Тобто криміналістична характеристика виконує орієнтуючо-інформаційну функцію під час розслідування, що особливо актуально в умовах конспіративності, технологічної складності та зовнішнього втручання, які характерні для вчинення злочинів проти національної безпеки.

Враховуючи слідчу практику, можемо стверджувати, що видова криміналістична характеристика злочинів проти основ національної безпеки охоплює такі основні елементи, як 1) спосіб вчинення (наприклад, використання закритих каналів зв'язку, фальшивих документів, конспіративних квартир, дистанційне керування (через месенджери, VPN, TOR); 2) типові сліди (електронні докази, зокрема листування, передача коштів, відеозаписи, залишки вибухових речовин, шкідливе програмне забезпечення тощо); 3) особа злочинця (часто це особи з подвійним громадянством, представники проросійських рухів, завербовані посадові особи, військові, особи з доступом до державної таємниці); 4) об'єкти (предмети) посягань (органи державної влади, військові частини, критична інфраструктура, системи зв'язку та енергозабезпечення).

Так, зосереджуючись на специфіці способів вчинення безпеки злочинів проти основ національної в умовах воєнного стану, варто виокремити, по-перше, використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема застосування зашифрованих каналів передачі даних (Signal, Telegram, ProtonMail, TOR, VPN-сервіси); створення й адміністрування фейкових акаунтів для збору, передавання або поширення чутливої інформації; фішингові атаки на державні органи для викрадення логінів, паролів, доступів до баз даних; дистанційне управління диверсійними групами або агентурною мережею через месенджери й електронну пошту. Поширеними є випадки інфільтрації в діяльність державних, стратегічних установ, об'єкти критичної інфраструктури, що може охоплювати працевлаштування до державних органів, підприємств ОПК, підрозділів ЗСУ та інших воєнізованих формувань з метою подальшого збору закритої інформації; використання службового становища для копіювання або фотографування документів з обмеженим доступом; симуляція лояльності або волонтерської діяльності для отримання довіри та доступу до стратегічних об'єктів. Ще одним типовим способом виступає маскування під інші форми діяльності, зокрема як комерційні компанії, громадські організації, релігійні об'єднання; під виглядом журналістської або науково-дослідної роботи; під прикриттям виконання волонтерських функцій, зокрема супроводження гуманітарної допомоги з одночасним фотографуванням відповідних об'єктів.

В умовах інформаційного суспільства окрему групу типових способів вчинення злочинів проти основ національної безпеки становить маніпулятивна інформаційна діяльність, включно із поширенням у соцмережах або медіа неправдивої інформації, спрямованої на деморалізацію населення та ЗСУ, закликів до капітуляції, підтримки ворога, дискредитації органів влади; створенням і просуванням анонімних телеграм-каналів, що ретранслюють ворожу пропаганду тощо.

Крім наведених вище способів вчинення досліджуваних злочинів, типовими «класичними» залишаються фізичне проникнення й диверсійна діяльність, зокрема через мінування об'єктів критичної інфраструктури (електростанції, залізничні вузли, нафтобази); підпалів, інших пошкоджень військової техніки, складів боєприпасів; використання безпілотних літальних засобів для доставки вибухових пристроїв або розвідки тощо.

Водночас сучасні реалії воєнного стану в Україні демонструють, що наведені вище способи часто поєднуються між собою, формуючи гібридну модель протиправної діяльності проти основ національної безпеки, ускладнюючи як їхнє виявлення й документування, так і попередження. Такий стан додатково актуалізує потребу в систематизації типових способів вчинення злочинів проти основ національної безпеки України як критично важливої складової методики їхнього розслідування.

Ще одним визначальним елементом криміналістичної характеристики описуваних злочинів є особа злочинця, що обумовлено їхнім конспіративним характером, участю іноземних спецслужб, часто професійним використанням цифрових технологій, соціальної інженерії та психологічного впливу. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дає змогу виокремити ряд типових рис осіб, що вчиняють злочини проти національної безпеки України в умовах воєнного стану.

По-перше, варто брати до уваги освітньо-професійні риси, оскільки значна частина підозрюваних осіб має військовий (інший спеціальний) досвід, будучи діючими або колишніми співробітниками правоохоронних органів, Збройних сил України, розвідувальних і контррозвідувальних органів, що забезпечує їм високий рівень обізнаності з методами оперативної діяльності, навичками приховування слідів та забезпечення конспірації. Наведені вище професійні характеристики вказують на те, що переважно такі дії вчиняються особами з вищою технічною, юридичною або іншою спеціалізованою освітою, серед яких особливою категорією є фахівці в галузі інформаційних технологій, інженерії, радіозв'язку, які мають навики використання цифрових каналів для передачі інформації, здійснення зламів чи кіберрозвідки тощо.

Щодо типових мотиваційно-поведінкових рис особи злочинця, то серед мотивів вчинення таких злочинів типовими є: 1) ідеологічні переконання як «сповідувані» проросійські або антиукраїнські погляди; 2) корисливий мотив отримати винагороду в грошовій чи криптовалютній формі, зайняття певної посади тощо; 3) особисті мотиви як, наприклад, помста чи образа на державу, розчарування в суспільно-політичному курсі тощо; 4) психологічний примус як шантаж розголосити певну інформацію, погрози застосування фізичного насильства до членів родини або самого виконавця тощо.

Типовим є характер соціальних зв'язків, які переважно мають винні у вчиненні такої групи злочинів. Так, досить типовими є контакти з особами, що перебувають на тимчасово окупованих територіях, або з представниками ворожих структур. Водночас винні особи часто є частиною агентурної або координаційної мережі ворога, діють у складі так званих сплячих груп тощо. Значна частина підозрюваних має досвід участі в протестній (переважно антиєвропейській) діяльності, бути членами або відвідували проросійські зібрання, поширюють дезінформацію в соціальних мережах тощо. Поряд із цим такі особи характеризуються замкненістю, емоційною стриманістю, обережністю в побутових і професійних контактах, одночасно імітуючи «пересічного» громадянина, що суттєво ускладнює їхнє викриття.

Такі поведінкові особливості спільно із систематизованими вище професійними навиками в діяльності проявляються у використанні засобів цифрової анонімності (VPN, TOR, Telegram, Signal), підроблених документів, частій зміні засобів зв'язку та місць проживання. Підозрювані у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки України в абсолютній більшості дотримуються багаторівневої конспірації, контролюючи електронні сліди, не користуються соціальними мережами.

Отже, типологія особи злочинця в криміналістичній характеристиці злочинів проти основ національної безпеки дає змогу будувати його психологічний і соціально-поведінковий портрет, що особливо важливо на етапах виявлення та початку досудового розслідування, даючи нагоду підвищити ефективність оперативно-розшукових заходів, застосування негласних засобів, слідчих (розшукових) дій тощо.

Висновки. Оскільки в сучасних умовах збройної агресії проти України злочини проти основ національної безпеки набули нових форм і специфіки, це зумовлює потребу в переосмисленні та вдосконаленні криміналістичних підходів до їхнього виявлення, попередження та розслідування.

Тому криміналістична характеристика зазначених злочинів повинна ґрунтуватися на системному аналізі способів їхнього вчинення, типових слідів, особливостей особи злочинця та об'єктів посягання, з урахуванням специфіки умов воєнного стану, які суттєво впливають на механізми планування, організації та реалізації злочинних діянь. Систематизація типових ознак способів вчинення, слідової картини та рис особи злочинця дає змогу будувати ефективну криміналістичну модель для розслідування цієї категорії злочинів, а також слугує основою для розробки науково обґрунтованих методичних рекомендацій щодо оперативно-розшукової та слідчої діяльності. Водночас вказані вище риси окремих елементів криміналістичної характеристики злочинів проти основ національної безпеки, враховуючи гібридний характер сучасної агресії, вказують на потребу в застосуванні міждисциплінарного підходу, що дасть змогу до криміналістичного вивчення інтегрувати знання із сфер інформаційної безпеки, психології, соціології тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2021 № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355

3. Леоненко А. А. Розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності : дис. … на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2024. 205 с.

REFERENCES

1. Criminal Code of Ukraine dated 05.04.2021 No. 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

2. Law of Ukraine on National Security of Ukraine dated 21.06.2018 No. 2469-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355 [in Ukrainian].

3. Leonenko, A. A. (2024). Rozsliduvannya zavidomo nepravdyvykh povidomlen′ pro zahrozu bezpetsi hromadyan, znyshchennya chy poshkodzhennya ob'yektiv vlasnosti [Investigation of knowingly false reports about the threat to the security of citizens, the destruction or damage to property] : diss. … for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law / National Academy of Internal Affairs. Kyiv. 205 p. [in Ukrainian].

V. V. Naumenko. ON THE ISSUE OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF CRIMES AGAINST THE BASIS OF NATIONAL SECURITY COMMITTED DURING MARTIAL STATE

The article examines the forensic characterization of crimes against the foundations of national security of Ukraine, committed under martial law caused by the large-scale armed aggression of the Russian Federation. The relevance of the topic is due to the increase in the number of crimes aimed at undermining the sovereignty, territorial integrity, defense capability and constitutional order of Ukraine. The forensic classification of this type of crime is revealed according to such criteria as the nature of the impact (informational-psychological, physically destructive, organizational-subversive), sources of financing, method of implementation, openness equations and other forensically significant features. Typical methods of committing crimes against the foundations of national security in modern conditions are outlined, in particular the use of information and communication technologies, an agent network, conspiracy, and hybrid tactics. Special attention is paid to the personality of the criminal, in connection with which his typical professional, socio-behavioral, and motivational characteristics, typical connections, and methods of disguise are analyzed. It is established that most such individuals have special knowledge and skills in concealing their illegal activities, combining technical, psychological, and organizational means. The importance of forensic characteristics as a

systemic element of the investigation methodology, which ensures the formation of effective investigative versions and the identification of evidence, is substantiated. Approaches to improving forensic classification and separate recommendations are proposed to increase the efficiency of detecting, documenting, and investigating crimes in the sphere of national security of Ukraine.

Keywords: *forensic classification, forensic characteristics, national security, method of committing a crime, identity of the criminal, investigation methodology.*